

**SİBT İBNİ'L - CEVZİ'NİN «İSARU'L - İNSAF» ADLI HİLAFİYAT
ESERİ ÜZERİNDE FUKAHANIN HADİSLER KARŞISINDAKİ
TAVRI AÇISINDAN BİR İNCELEME**

Yrd. Doç. Dr. H. Yunus APAYDIN*

GİRİŞ :

Hem fert hemde toplum açısından pratik hayatın gerek hukukî olan gerekse olmayan yönlerine ilişkin konularda değişik görüşlerin ve farklı çözümlerin mevcut olmasının, fert ve toplum hayatını tek düzelikten ve birtek çözüme mahkum olmaktan kurtarmak bakımından faydalı olduğu açıktır. Bunun yanında, özellikle, toplum düzeni ile değil de tek tek toplumun fertleri ile ilgili olan konularda kişi mevcut çözümler arasından kendine daha uygun olanı seçme şansına sahip olur. İşte bu bağlamda İslam hukukçularının ileri sürdükleri farklı görüş ve çözümlerin önemi kendini gösterir. Ömer b. Abdilaziz'in «Ben, Hz. Peygamber'in ashâbının hiç ihtilaf etmemiş olmalarını sevmem. Çünkü, hepsi bir tek görüş ileri sürselerdi, insanlar darlık ve sıkıntıda kalırdı...» (1) şeklindeki sözleri burada hatırlanabilir. Ayrıca farklı görüşlere izin verilmiş olması, hatta bunun teşvik edilmiş olması hukukî düşüncenin daha da olgunlaşması ve gelişmesi için önemli bir etkidir. Gerçekten de, bu tür konularda farklı görüşler üretilmesinin hukukî hayata canlılık ve zenginlik kazandıracağı inkar edilemez. İslam hukuku bu açıdan oldukça şanslıdır. Belki de kanun koyucu olan Hz. Peygamber'in «ictihad edip isabet eden iki mükafaat (ecr), hata eden ise bir mükafaat alır» (2) şeklindeki teşvikinin bir sonucu olarak, gerek ibadet, gerekse muameleat konularında İslam hukukçuları görüş ve çözüm üretmekte adeta yarışmışlar ve bunun sonucunda çok zengin bir hukuk literatürü ortaya çıkmıştır. İlk zamanlar, önce ferdî olarak ileri sürülen bu görüşlerden bir kısmı daha sonra sistemleştirilerek ekol haline getirilmiş, bir kısmı ise bu şansa sahip olamamıştır. Da-

(*) E.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ha sonraları ise sadece bir ekolün görüşlerine yerveren kitaplar yanında, farklı ekol ve şahıslara ait görüşlerin hepsini bir arada mukayeseli olarak toplayan ve bunları belli usûl veya hukuk kurallarına dayandıran eserler vücuda getirilmiştir. Bu ikinci türden eserler «hilafiyat eserleri» olarak anılır. Bu eserlerin büyük bir kısmı bu görüşlerin gerekçelerine de yer verir. Bu noktadan hareketle bu tür çalışmaları «mukayeseli hukuk» çalışmaları olarak adlandırmak da mümkündür.

Mukayeseli hukuk alanında yazılan eserlerin İslam hukukcuların hareket noktalarını, hukuk anlayışlarını ve mevcut nassları yorumlayış metodlarını bilme açısından faydası inkar edilemez. İşte Sıbt İbni'l-Cevzi'nin metod ve muhteva açısından inceleyeceğimiz «İsâru'l-İnsâf fi Asâri'l-Hilâf» adlı eseri söz konusu eserlerden biridir (3).

Önceki müctehidlerin görüşlerini ve gerekçelerin derlemeye götüren sebeplere kısaca işaret etmek istiyoruz. Kanaatimizce bu sebeplerden birisi, İslam hukukçuları arasında «önceki âlimlerin şer'î konulardaki görüşlerini bilmeden fetva vermenin ve görüş ileri sürmenin câiz olmayacağı» şeklindeki yaygın kanaat olsa gerektir. Nitekim, İbnu'l-Kayyim, bu muhtevadaki bir görüşü Ahmed b. Hanbel'e nisbet etmektedir (4). Aynı şekilde diğer bir sebep de, hemen bütün müctehid imamlara nisbet edilen «Bizim hangi delilden hareketle bu görüşe ulaştığımızı bilmeden, hiç kimsenin bizim sözlerimizi taklid etmesi câiz değildir» (5) şeklindeki anlayışın, hukukun tatbikinde fertleri çaresiz ve güç duruma düşürmesine engel olma düşüncesidir denilebilir. Nitekim, bu tür eserler sayesinde fertlerin, müctehid imamların görüş ve gerekçelerine vâkıf olmaları oldukça kolay hale gelmektedir. Bunun yanında, bu tür eserlerde çoğu kere, bir müctehidin veya bir ekolün görüşlerini aklamak, haklı çıkarmak ve desteklemek gayesinin güdüldüğünü de gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu itibarla, hemen bütün hilafiyat eserlerinin olduğu gibi, inceleme konumuz olan eserin de bir amacı, bir ekolün görüşlerini desteklemek olduğu için, müellifi doğal olarak, mensup olduğu Hanefî ekolünün görüşlerini daha sahih ve üstün gösterme çabasındadır. Ancak, tesbiti oldukça önemli, önemli olduğu kadar da zor bir problem zihnimizi meşgul etmektedir. Aca- ba, hilafiyat alanında eser veren müelliflerin, mezheb imamlarının görüşlerine gerekçe gösterdiği gerek «nakli», gerekse «akli»

deliller, gerçekten söz konusu imamlar tarafından kullanılmış mıdır, yoksa bunların tamamı olmasa da bir kısmı sonraki hukukçuların, imamlarının görüşlerini desteklemek gayesiyle tespit ettikleri deliller midir? İlk devir eserlerinin tamamını gözden geçirmeden bu soruya olumlu ya da olumsuz bir cevap vermek pek mümkün gözükmemektedir. Ancak bir çok hadis, mezheb imamlarının gözünden kaçmış olabileceği varsayılırsa, -ki imamların bazı sözleri bu durumu ima etmektedir. Mesela, imam Şâfiye nispet edilen «Hadîs sahih olursa benim mezhebim odur. Benim görüşümü bırakın ve hadîse tâbi olun» (6) şeklindeki sözü bu manayı zimmen ifade eder.- İmamların görüşlerine gerekçe gösterilen bazı hadislerin, bizzat imamlar tarafından kullanılmayıp, daha sonra kullanılmaya başladığını söylemek mümkün olabilir. Bu bakımdan, herhangi bir mezheb imamının görüşüne gerekçe gösterilen bir hadîsin zayıf hatta mevzu olması durumunda, hemen o imamın zayıf veya mevzu hadîs kullandığını iddia etmemek, mümkünse, o dönemde o hadîsin tedavülde olup olmadığını, eğer söz konusu imamın eseri varsa, o hadîsi o eserine alıp almadığını araştırmak yerinde olur sanıyoruz. Buna rağmen, bir imamın, daha sonraki ölçülere göre zayıf olduğu ortaya konmuş bir hadîse tutunması da mümkündür. Bu takdirde, onların hadîs alma metodlarının tespit ve tayini problemi karşımıza çıkar.

I. HİLAFİYAT ALANINDA YAZILAN BAZI ESERLER

Hilafiyat eserlerinin herbirinin kendine göre bir yazılış metodu vardır. Bu bakımdan, bu eserleri bir tasnife tabi tutmak oldukça zordur. Ancak, birbirlerinden ufak farklılıklarla ayrılırlar da, genel hatları itibariyle hilafiyat eserleri, yazılış amacına göre, genelde iki grupta ele alınabilir; Bir kısım hilafiyat eserleri, önce ihtilafın kaynaklandığı usûlî menşei veya toplayıcı hukuk ilkesini (külli kâide) zikreder, daha sonra bu usûlî ve küllî kaidelelere dayandırılan ve dayandırılabilir olan furu meseleleri belirtir. Bir kısım hilafiyat eserleri ise, farklı görüşleri belirtir ve genelde bu görüşlerin nasslardan olan gerekçelerine işaret eder. İsbârü'l-İnsâf'ın metodu ve bu metodun orijinal yönleri hakkında bir fikir verebilmek için diğer bazı hilâfiyât eserlerinin metodlarına kısaca işaret etmek istiyoruz. Burada bahis konusu edilecek eserler bir tasnife tabi tutulmaksızın kronolojik sıraya göre verilecektir.

1) İhtilâfu'l-Ülemâ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/907), (tahkik: Subhî es-Samerrâî, Beyrut 1985).

Kendi dönemine kadar olan pek çok fakihlerin görüşlerine yer verir. Genel olarak, bir mezhebin görüşlerini destekleme amacı gütmeyen, görüşleri mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde belirtir.

2) İhtilâfu'l-Fukahâ, Muhammed b. Cerîr el-Taberî (ö. 310/922). Taberî, bu kitabında, Ebû Hanîfe, Mâlik, Evzâi, Sevrî ve Şâfiî'nin yanında, Ebu Yûsuf, Muhammed ve Ebu Sevr'in görüşlerine de yer vermiş; fakih olarak değil de bir muhâddis olarak görüldüğü Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer vermemiştir. Bu yüzden Hanbelîlerin hücumuna maruz kaldığı söylenir.

3) et-Tecrîd fi'l-Hilâf, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî (ö. 428/1037).

Yalnızca Ebû Hanîfe ile Şâfiî'nin görüş ayrılıklarına ve gerekçelerine yer veren oldukça hacimli bir eserdir. Önce Ebû Hanîfe'nin görüşünü sonra Şâfiî'nin görüşünü «mesele» alt başlığı ile verdikten sonra gerekçelerini zikreder.

3) Te'sisu'n-Nazar, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debûsî (ö. 430/1039), (tahkik: Mustafa M. el-Kabbânî, Kahire tsz.)

Fakihlerin birbirleriyle olan ihtilaflarının sistematik olarak ele alan ilk eserdir. İlk bölümde, Ebû Hanîfe ile iki arkadaşı Ebu Yusuf ve Muhammed arasındaki ihtilafı; ikinci bölümde Ebû Hanîfe ve Ebu Yusuf ile Muhammed arasındaki ihtilafı; üçüncü bölümde Ebû Hanîfe ve Muhammed ile Ebu Yusuf arasındaki ihtilafı; dördüncü bölümde Ebu Yusuf ile Muhammed arasındaki ihtilafı; beşinci bölümde bu üç Hanefî imam ile Züfer arasındaki ihtilafı; altıncı bölümde, bu üç Hanefî imam ile Mâlik arasındaki ihtilafı; yedinci bölümde, Hanefîler ile İbn Ebî Leylâ arasındaki ihtilafı; sekizinci bölümde Hanefî imamlar ile Şâfiî arasındaki ihtilafı ele alır. Önce, «el-Aslu indenâ» diyerek Hanefîlerin hareket noktası olan genel hukukî prensibi zikreder, daha sonra bu prensibin uygulandığı meselelerden örnekler verir. Eser, bildiğimiz kadarıyla hilafiyat konularını bu sistem ve metod ile ele alan ilk eserdir. Bu bakımdan orjinaldir. Hatta, bu eserin, çoğu zaman ilk hilafiyat eseri olarak takdim edilmesi, bu özelliği yüzünden olsa gerektir.

4) el-İnsâf fi't-Tenbih alâ Esbâbi'l-Hilâf, Ebu Muhammed Abdullah et-Batalyevsî (ö. 521/1127), tahkik: Ahmed H. Kuheyl ve Hamza Abdullah Neşertî, Kahire 1982.

Bu kitap, İslam alimleri arasındaki ihtilaf sebepleri üzerine yazılmıştır. Bu bakımdan, bu kitabın metodu, gerek Te'sisu'n-Nazar gibi toplayıcı hukuk ilkesinden hareketle yazılan eserlerden, gerekse Tecrid gibi önce ihtilaflı konuları zikredip bunların ayet ve hadisten gerekçelerine yer veren hilafiyat eserlerinden farklıdır. Batalyevsi, ihtilaf sebeplerini; Lafızların ve manaların müşterekliği, hakikat-mecaz, ifrâd-terkib, husûs-umûm, rivayet-nakil, nass olmayan konularda ictihad, nâsih-mensûh, ve ibâhatevessü» olmak üzere sekiz noktada toplamış ve bu sebeplerden kaynaklanan farklı görüşlere işaret etmiştir. Bu eser, ihtilaf sebeplerini özel olarak ve derli - toplu bir biçimde ele alan ilk sistematik eser sayılabilir.

5) Manzûmetu'l-Hilâf (el-Manzûmetu'n-Nesefiyye fi'l-Hilâf), Ebu Hafs Necmuddin Ömer en-Neseî (ö. 537/1142).

Metod olarak aynı Te'sisu'n-Nazar gibidir. Ancak hilafiyat konuları manzum olarak ifade edilmiştir.

6) Ruûsu'l-Mesâil, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), (tah. Abdullah Nezir Ahmed, Beyrut 1987).

Zemahşerî bu eserinde, Ebû Hanîfe ile Şâfiî arasındaki ihtilaflı konuları ele almıştır. Önce Ebû Hanîfe'nin görüşüne, sonra Şâfiî'nin görüşüne yer vermiş, daha sonra da bu görüşlerin gerekçelerini, hiç tartışmaksızın, zikretmiştir.

7) Bidâyetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Rüşd (ö. 595/1199).

İslam hukukçuları arasında ittifak ve ihtilaf edilen konuları delilleriyle yani usulî kural ve genel kaideleriyle belirten bir kitaptır. Müellif eserin giriş kısmında ihtilaf sebepleri hakkında özlu bilgi vermektedir.

8) Tahricu'l-Furû'ale'l-Usûl, Ebu'l-Menâkıb Şihâbuddin Mahmud b. Ahmed ez-Zencânî (ö. 656/1258), Tahkik: Muhammed Edîb Sâlih, Beyrut 1982.

Eser, fer'î hükümlerle bu hükümlerin delilleri arasındaki irtibatı gösterme amacıyla yazılmıştır. Daha ziyade Hanefilerle Şâ-

fiiler arasındaki ihtilafa yer vermektedir. Önce fer'i hükümlere mesnet teşkil edecek olan usûlî problemi zikredip, daha sonra bu usûlî anlayıştan kaynaklanan meselelere işaret etmiştir. Tilemsânî (ö. 771/1369)'nin Miftâh'ı ile İsnevî (ö. 772/1370)'nin Temhîd'i de aynı metoda göre yazılmıştır.

(Bunlar dışında daha yüzlerce hilafiyat eseri saymak mümkündür. İslam hukukçularının ihtilafları konusunda yazmayı tasarladığımız makalede bu eserler hakkında dökümanter bilgi vermeyi düşünüyoruz.)

Sıbt İbni'l-Cevzî'nin metod bakımından inceleyeceğimiz İsâru'l-İnsâf adlı eseri önce ihtilaf konusu olan meseleyi zikredip, sonra ortaya çıkan farklı görüşlerin ayet ve hadislerden gerekçelerini belirten eserler grubuna dahil edilebilir. Ancak bu gerekçeleri kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutması yönüyle onlardan ayrılır.

II. SİBT İBNİ'L CEVZİ'NİN HAYATI HAKKINDA KISA BİLGİ

Sıbt İbni'l-Cevzî, Ebu'l-Muzaffer Şemsuddin Yusuf b. Kızıoğlu, 582/1186'da Bağdad'da doğdu, 654/1256'da Dimeşk'de öldü. Meşhur İbnu'l-Cevzî'nin kızdan torunudur. Bu yüzden «Sıbt İbnu'l-Cevzî (İbnu'l-Cevzî'nin torunu)» diye meşhur olmuştur. Babası Hüsameddin Kızıoğlu, vezir Avnuddin Yahya b. Muhammed b. Hübeyre (ö. 560/1165)'nin kölesi idi. Vezir onu oğlu mesabesinde tutmuş, azad etmiş ve te'dib edip yetiştirmiştir (7). Hüsameddin Kızıoğlu, adından da anlaşılacağı üzere Türktür. Dolayısıyla Sıbt İbni'l-Cevzî de Türktür. Nitekim, Şezerat sahibi, bu hususu belirtmektedir (8). Ancak, esefle belirtelim ki, gerçekten emek sarfederek İsâru'l-İnsâf'ın tahkikli neşrini yapan Huleyfi, Sıbt İbni'l-Cevzî'nin babasını «Ferağlı» diye takdim etmiş ve bunu yaparken, yalnızca Şezerâtü'z-Zehab'e müracaatla yetinmiştir. Hatta, daha doğrusu, Şezerât'ın ilgili kısmında kimin koyduğu bile belli olmayan bir dipnota göre hareket etmiş ve o dipnotu aynen aktarmıştır. Halbuki, mesela en-Nucumu'z-Zâhire'ye, Zirikli'nin A'lâm'ına baksa idi, bunun Kızıoğlu olduğunu açıkça görürdü. Hatta Zirikli, Kızıoğlu kelimesinin türkçe bir kelime olduğunu, harfiyyen tercümesinin «İbnu'l-bint (sıbt)» olduğunu açıkça belirtmiştir (9).

Sıbt İbni'l-Cevzî, tahsil hayatına dedesinden aldığı derslerle başlamış, daha sonra bir kaç ilim merkezine gitmiştir. Önceleri, biraz da dedesinin etkisiyle, Hanbelî mezhebine mensup olmuş, sonradan Hanefî mezhebine intikal etmiştir. Sıbt İbni'l-Cevzî, eserlerinden de anlaşılacağı gibi çok yönlü bir âlimdir. Bu itibarla, fıkıh, tefsir, hadis, tarih, edebiyat alanlarında eserleri vardır. Eserlerinden bazıları şunlardır; Şerhu'l-Câmi'l-Kebîr, İsâru'l-İnsâf, el-İntisar li Eimmeti'l-Emsâr, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Aziz, Şerhu Sahihi'l-Müslim, Mir'atu'z-Zemân, Meâdinu'l-İbrîz, el-İzâh fi Kavanini'l-İslâh, Tezkiretu'l-Havâs, Nihâyetu's-Sanâî fi Şerhi'l-Muhtasar ve'l-Câmî...

İnanç noktasında Sıbt İbni'l-Cevzî'nin şia'ya mütemayil bulunduğu hususu da söz konusu edilmektedir. İsar'ı tahkik eden Huleyfi, Zehebi'nin beyanından ve Sıbt İbni'l-Cevzî'nin Tezkiretu'l-Havass adlı eserinde, Hz. Ali'nin masumlğu vb. gibi ehli sünnet inançlarıyla bağdaşmayan bir çok rivayetleri hiç bir tenkide tabi tutmaksızın nakletmesinden hareketle, Sıbt İbni'l-Cevzî'de şiiilik temayülünün varlığını ifade etmektedir. Ne var ki, Sıbt İbni'l-Cevzî'nin eserlerini bir bütünlük ve süreklilik içerisinde tetkik etmeden, bu hususta kesin bir şey söyleyebilmemiz mümkün değildir. Şu kadarını söyleyelim ki, İsar'u'l-İnsaf, her ne kadar fûrû meselelere ilişkin ise de, bu konuda hiç bir ipucu vermemekte, hatta, Sıbt İbni'l-Cevzî hakkında müsbet kanaat uyandırmaktadır. Nitekim Sıbt İbni'l-Cevzî'nin gerek hadisler ve gerekse sahabe sözleri ile müctehid imamların görüşleri karşısındaki tavrı, O'nun ehli sünnet mensubu olduğu izlenimini vermektedir. Gerçek ne olursa olsun, İsar'u'l-İnsaf adlı eseri, gerçekten fikhî değere sahip, önemli bir eserdir.

III. SIBT İBNİL-CEVZİ'NİN KİTAPTA TAKİP ETTİĞİ METOD

A. İHTİLAFI TAKDİM TARZI

Sıbt İbni'l-Cevzî özelde Ebû Hanife, genelde bütün Hanefî imamları ile diğer imamlar arasındaki görüş ayrılıklarını inceleme konusu yapmış ve her birinin dayandığı gerekçeleri zikrederek bir değerlendirmeye tabi tutmuştur (10).

a) Müellif, görüş ayrılığı olan konuları, ilgili bölüm (kitab) içerisinde «Mes'ele» başlığı ile ortaya koymuş ve hemen ilk olarak o konuda eğer, Hanefî imamlar arasında görüş birliği varsa Ha-

nefi ekolünün görüşünü zikretmiş, eğer Hanefî imamlar arasında ihtilaf varsa Hanefî ekolünün görüşü olarak Ebû Hanîfe'nin görüşünü, eğer varsa o konuda Ebû Hanîfe gibi düşünen diğer Hanefî imamların da aynı kanaatte olduğunu belirtmiştir. Daha sonra diğer imamların görüşlerini zikretmiştir. Bu itibarla kitap, bir anlamda, Ebû Hanîfe ile diğer imamlar arasındaki ihtilafî konuları toplamıştır denilebilir. Nadiren de olsa ekol imamının görüşüne aykırı olarak gelişen mezheb görüşüne de işaret etmiştir (bkz. s. 371, 390).

b) Hanefî ekolünün görüşünü verdikten sonra, diğer ekollerin imamlarından bu konuda Hanefîler gibi düşünenler varsa, onların bu görüşte olduğunu belirtir. Yine, daha önce bu görüşü ileri süren sahâbe veya tabiün alimlerini de zikreder (bkz. s. 207, 294, 295).

c) Daha sonra Hanefî görüşüne aykırı olan diğer görüşü ve bu görüşün sahibi olan imamları zikretmiştir ki, bunlar genelde Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'dir. Bununla beraber nadiren de olsa, İbn Ebî Leylâ ve Dâvud İsbahânî'nin görüşüne de işaret etmiştir, (bkz. s. 157, 207, 400). Yine muhalif görüşü daha önceden ileri sürmüş sahâbe veya tabiün alimi varsa onları da zikretmiştir.

d) Mesele, genel muhtevası itibarıyla ihtilafî olmakla beraber, eğer bir yönünde imamlar görüş birliği etmişlerse, «..... konusunda ittifak ettiler» ya da «..... hususunda bizimle hem fikirler» diyerek bu noktaya işaret etmeyi ihmal etmemiştir (s. 48, 62, 148, 152).

e) Eğer mesele yeterince açık ve anlaşılır değilse, «süretu'l-mes'ele (problemin tasviri)» alt başlığı ile konunun genel boyut ve çerçevesini, -genelde bir örnek üzerinde- ortaya koymuştur (s. 220, 222, 255, 230, 385). Bu arada, görüş ayrılığının menşesine «el-Kelâmu yerciu ilâ harf (İhtilaf şu noktaya racidir)» diyerek işaret etmiştir (s. 230, 385).

f) Daha sonra «semeretu'l-hilâf (görüş ayrılığının semeresi)» ifadesiyle, bu görüş farklılığının sonuçlarına işaret etmiş (203, 231, 259, 339), daha sonra bu görüş ayrılığının tatbik edildiği konuları «ve yeteferre'u alâ hâze'l-asl (Bu asıdan şu meseleler türer)» ve «Fe alâ hâze'l-hilâf... (... gibi konuların hükmü de bu ihtilafa göre belirlenmiştir).» vb. ifadelerle belirtmiştir (bkz. s. 220, 22, 230, 243).

B. GEREKÇELENĐİRME METODU

Müellif, meseleyi bu şekilde takdim ettikten sonra, Hanefî,

imamların ve diğer imamların tutunduğu gerekçeleri ele alıp değerlendirmeye koyulur. Öncelikle, Hanefî görüşünün gerekçelerini zikreder ve bu görüşe yapılan itirazları tek tek belirterek, bu itirazları cevaplamaya girişir. Daha sonra da, diğer imamların görüşlerinin gerekçelerini sıralar ve bu defa da, kendisi bu gerekçeleri çürütmeye çalışır (Bu hususlar örneklenecek).

Bir meselenin hükmü konusunda, Hanefî görüşü olarak zikrettiği gerekçeler, genelde hadis olup, eğer hadis yoksa veya durum öyle gerektiriyorsa, sarîh ayet veya Kur'ân'daki genel hükümler (umûmât) (bkz. s. 82, 108, 109, 121, 136, 140, 147, 154, 155, 157, 202, 203, 207), sahabe icmâı (bkz. s. 50, 157) ve sahâbî sözünden ibaret olmaktadır. Gerekçeler daha ziyade hadis ağırlıklıdır. Altını çizerek belirtmek gerekir ki müellif, Hanefî olmasına rağmen, Hanefî görüşe gerekçe gösterilen hadisin zayıf olması halinde, bu duruma işaret etmekten geri kalmaz (s. 79-80, 206, 379). Şimdi bu söylediklerimizi bir örnek üzerinde gösterelim

Örnek :

Mesele: Bize (Hanefîlere) göre, «Müslüman olma (islâm)» muhsan olmanın şartlarından biridir. Ali, İbn Abbâs, İbn Ömer ve Mâlik'in görüşü de böyledir.

Şâfiî ve Ahmed'e göre ise İslâm, muhsanlığın şartı değildir. Ebû Yûsuf'tan da bu yönde bir rivayet vardır (11).

Semeretu'l-Hilaf: Seyyib (12) hür zimmi zina ederse, bize göre ona recm cezası değil, celde cezası uygulanır.

Onlara göre ise, zina eden seyhib zimmiye celde değil recm cezası uygulanır (13).

Onlar şu hususta bizim gibi düşünüyorlar (ve kad tesâ'adenâ alâ...): Onlar, akıl, buluş, hürriyet ve seyhiblik'in muhsanlık şartlarından olduğu noktasında bizimle aynı görüştedirler. Aynı şekilde, islam ve iffetin, kazf hususundaki muhsanlığın şartlarından olduğu konusunda da bizimle aynı görüştedirler (14).

Bizim gerekçemiz: «Zina eden kadın ve erkekten her birine yüz celde vurun» (24. Nûr, 2.) ayetidir. Söz konusu meselede geçen kişi zâni olduğuna göre, ona celde cezası uygulamak gereke-

ektir. Recm ile celde cezası birlikte uygulanamayacağından dolayı, artık ona recm cezası uygulanamaz.

Onların gerekçesi :

1) Hadis : Cabir b. Semure'nin rivayet ettiği «Hz. Peygamber, zina eden bir yahudi erkek ile bir yahudi kadını recmetti» (15). Hadisin râvisi olan İbn Ömer, «o ikisi muhsan idi» ilavesini yapmıştır.

2) Hadis : «Benden alınız, benden alınız! Allah onlar (kadınlar) için bir yol gösterdi; bekar bekar ile zina ederse, yüz celde ve bir yıl sürgün, seyyib seyyib ile zina ederse, yüz celde ve taş ile recm» (16).

Bu hadise şöyle bir yorum getirmişlerdir: «Hz. Peygamber iki cezayı, seyyiblik (yani başından evlilik geçmiş olması) ölçüsü ile birbirinden ayırmıştır. Hal böyle iken, bu cezaları «islam» ile ayıran, nassa ziyade yapmış olur.»

3) Hadis : «Eğer zimmet akdini kabul ederlerse onlara bildirin; müslümanların lehine olan onların da lehinedir, müslümanların aleyhine onların da aleyhinedir» (17).

Yorum : Recm, seyyib müslümanlara uygulandığına göre, aynı şekilde seyyib kafirlere de uygulanır.»

4) Ömer'in, «İnsanlar, Ömer Allah'ın Kitâbına ilavede bulundu demiyecek olsalardı, mushafın kenarına, «şeyh şeyha ile (seyyib seyyib ile) zina ederse, onları Allah'tan bir ceza olarak elbette recmedin! Allah azîzdir hakîmdir» yazardım» (18) şeklindeki sözü.

Bu sözün Kur'ân'dan olduğu sabit değilse bile, hiç değilse bu söz meşhur bir haberdir ve meşhur haberle Kitâb'a ziyade caizdir.

C. MUHALİFLERİN GEREKÇELERİNİ CEVAPLANDIRMADAKİ METODU

Seyyib zimmi'ye recm uygulanacağını ileri sürenlerin mezkur gerekçelerini şöyle cevaplandırır :

1) Birinci hadis :

a) Hz. Peygamber, yahudi kadınla erkeği, Tevrat'ın hükmü gereği recmetmiştir. Şöyle ki; Hz. Peygamber Medine'ye gelince, yüzleri karartılmış (karaya boyanmış) iki yahudi gördü ve bun-

İlara ne olduğunu sordu. Kendisine, bunların zina ettiği söylendi. Hz. Peygamber, yahudilere Kitâb'larında zina cezasının bu şekilde mi olduğunu sordu, «Evet» dediler. Orada bulunan Abdullah b. Selâm, «Hayır, yalan söylüyorlar, (Tevrat'a göre) zinanın cezası recm'dir.» dedi. Hz. Peygamber, (kendisine, zina cezasının yüzü karartmak şeklinde olduğunu söyleyenlere) «Peki bunu size kim haber verdi» diye sordu. Onlar, bunun İbn Suriya adında Hayberli bir genç olduğunu söylediler. Hz. Peygamber, o gençi getirip, Allah'a yemin verdirerek işin doğrusunu sorunca, genç, madem ki, yemin verdirdin doğrusunu söyleyeyim: «Bizim Kitabımızda zinanın cezası recm'dir» dedi. Hz. Peygamber: «Öyleyse onlara niye bu şekilde yapılmasını söyledin» dedi. Genç, «bunun sebebi aramızda zinanın çok yaygınlaşmasıdır; İçimizden düşük biri zina edince recmediyor, şerif biri zina edince ona hiç bir ceza vermiyorduk. Sonunda düşük ve şerif olanlara eşit uygulanabilecek bir cezada karar kıldık. Bu ceza da yüz celde ve yüzün karalanmasıdır» dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, «kardesimiz Musa'nın sünnetini ihya etmeye biz sizden daha layıkız» diyerek, onların recmedilmelerini emretti (19).

Sıbt İbni'l-Cevzî hâdiseyi böylece naklettikten sonra, «malumdur ki, Hz. Peygamber kendi Kitab'ında hüküm nâzil olduktan sonra, Tevrat'a göre hüküm verecek değildir. Bu itibarla söz konusu hâdis, ayetin inmesinden öncedir. Dolayısıyla bu uygulama ayet ile neshedilmiş olmaktadır» şeklinde yorum yapar.

b) Diğer taraftan, hâdis mevcut bir durumun anlatılmasıdır (hikayetu hâl). Recm uygulamasının ise, recm cezası için muhsanlığın şart koşulmasından önce cereyan etmiş olması muhtemeldir.

c) Hz. Peygamber'in bu uygulamasını «hadd» değil, «siyaset»tir. Yahudi bilginleri, Hz. Peygamber'in Tevrat'taki vasfını ve Tevrat'ın bazı hükümlerini gizliyordu. Recm cezası da bunlardan biriydi. Hz. Peygamber bu uygulama ile onları yalanlamayı murad etmiş olabilir.

d) Hadisin İbn Ömer rivayetinin sonundaki «o ikisi de muhsan idi» şeklindeki ibare, İbn Ömer'in görüşüdür. Ali ve Abbas'ın «kâfir muhsan değildir» şeklindeki sözleri, İbn Ömer'in bu sözüne muarızdır. Buna rağmen kâfirin muhsan olduğunu nasıl söylersiniz! (20).

e) Diğer taraftan, haddlerin haberi- vâhid ile isbatı, zaten caiz değildir. Çünkü ahâd haberler şüpheden âri değildirler, (haddler) ise, şüphe varken uygulanmaz.

2) Müellif, muhaliflerin ikinci gerekçelerine cevap vermemiştir.

3) «Onlara bildirin ki...» hadisine, cevap olarak şunları söyleriz: Recm, bütün müslümanlar üzerine vacip değildir. O halde bu söz, recmin yalnızca zina eden muhsanlara mahsus olduğuna delalet eder.

4) Ömer'in «insanlar, Ömer Kitab'a ilavede bulundu demiyecek olsalardı...» sözü ise Kitab'a muhalif olarak varid olmuş bir sahabî sözü (eser)dir. Bu durumda haberi vahid bile kabul edilmiyor. Kaldığı sahabî sözü kabul edilsin, hele hele hudûd konusunda.

Sibt İbni'l-Cevzî, muhaliflerin gerekçelerini bu şekilde cevaplandırdıktan sonra, -adeta bu meselede niçin hadîs değil de yalnızca bir ayet'e istinad ettiğini açıklarcasına- «Bu meselede ashabımız (Hanefiler), Dârekutni'nin rivayet ettiği iki hadisi gerekçe göstermişlerdir. Bunlardan biri Ka'b b. Mâlik'in rivayet ettiği hadistir. Bu rivayet şöyledir: Ka'b, bir yahudi veya hristiyan kadınla evlenmek istemiş ve bunu Hz. Peygamber'e danışmış, Hz. Peygamber de «onlar seni muhsan yapmaz (inneha lâ tuhsinuke)» buyurmuştur (21).

Diğer hadis ise, İbn Ömer'den rivayet edilen «Allah'a şirik koşan muhsan değildir.» (22) hadisidir. Her iki hadis de sahîh değildir. Çünkü birinci hadisin senedinde Ebu Bekr b. Ebî Mer-yem vardır ve zayıftır. İkinci hadis ise İbn Ömer'e mevkuftur. Bu hadisi İshak b. Raheveyh'ten başk ref'eden (merfu yapan) yoktur ki, zaten o da daha sonra vazgeçmiştir» (Bu örnek mesele 203-206 sayfalar arasından nakledildi.)

Bu mesele, Sibt İbni'l-Cevzî'nin yalnızca ayete istinad ettiği nadir meselelerden biridir. Bunun sebebi de, her halde bu konuda kendi görüşlerini destekleyen sahîh hadis bulamamasıdır.

Aslında Sibt İbni'l-Cevzî, bu tavrını tek tek hadislere uygulamış değildir. Yani çoğu zaman, bir çok itirazı bir tek hadise uygulamıştır. Ancak biz bunları sistematize ederek ayrı ayrı başlıklar halinde ve örnekler üzerinde vermeyi uygun gördük.

D. MUHALİFLERİN GEREKÇE GÖSTERDİĞİ HADİSLER KARŞISINDAKİ TAVRI

1. Sened Yönünden

a) Hadisin «Garib» Olması :

Mesele: (s. 146): Hanefî imamlara göre, hür kadınla evlenebilme imkanı, câriye ile evlenmeye engel teşkil etmez. Yani bir erkek hür kadınla evlenme imkanı varken, bir câriye ile evlenebilir. Ancak bu imamlar «câriye ile evli bulunmanın hür kadınla evlenmeye engel olmadığı, fakat hür kadınla evli bulunmanın câriye ile evlenmeye engel olduğu noktasında aynı fikri paylaşmaktadırlar.

Hanefilerin bu konudaki gerekçeleri, evlenebilmesi yasak olan kadınlar sayıldıktan sonra, bunlar dışındaki kadınların helal kılındığını ifade eden «... Bunlar dışındakiler size helâl kılındı...» (4. Nisa, 24) gibi Kur'an'ın genel ifadeleridir. Hanefiler, ayette evlenilmesi yasaklanan kadınlar arasında câriyenin olmadığı noktasından hareketle, onunla evlenmenin helal olacağı görüşüne varmışlardır.

Karşı görüşte olan Şafîî ve Ahmed b. Hanbel'in gerekçesi ise, «Hür kadınla evlenmeye gücü yeten, câriye ile evlenmesin» (23) hadisi ile «üç yüz dirhem olan câriye ile evlenmesin» hadisidir.

Sıbt İbni'l-Cevzî birinci hadisin garib olduğunu, bu konudaki meşhur haberin «Hür kadın câriye üzerine nikahlanabilir, fakat cariye, hür kadın üzerine nikahlanamaz» (24) hadisi olduğunu belirterek, bu hadislerle amel edilemeyeceğine işaret eder (25) (s. 147; Diğer örnekler için bkz. s. 41, 49, 105, 128, 219).

b) Hadisin «Mevkuf» Olması :

Kardeş ve amcanın kız ve erkek çocuğu evlendirmesi, Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre bağlayıcı (lâzım) değildir. Dolayısıyla, bu çocuk, bülüğdan sonra, bu evliliği bülüğdan sonra devam ettirip ettirmemekte serbesttir (hıyârul-bulûğ). Önce Ebû Yusuf da bu görüşte idi. Fakat daha sonra vazgeçerek, bu nikahın bağlayıcı olacağını ileri sürdü. Şafîî'ye göre de, bu nikah bağlayıcıdır.

Ebû Hanîfe ve Muhammed'in bu konudaki gerekçesi, Kudame b. Maz'ûn'un, yeğenini (Osman b. Maz'ûn'un kızını) Abdullah b. Ömer ile evlendirmesi, daha sonra Hz. Peygamber'in -şikayet üzerine- bu nikahı reddetmesidir. İmam Muhammed, Hz. Peygamber'in bu reddinin, bülüğ muhayyerliği sebebiyle olduğunu ileri sürmüştür.

Karşı görüşte olanlar ise, Ömer'den mevkuf olarak rivayet edilen «üç şey vardır ki, bunların reddi mümkün değildir; nikah, talak, itâk» şeklindeki haberi ile «nikahta dönüş (kaylûle) yoktur» şeklindeki hadisi gerekçe göstermişlerdir.

Sıbt İbni'l-Cevzî, birinci haberin «Mevkuf» olduğunu ve merfu habere muâriz olamayacağını, ikinci hadisin ise «garîb» olduğunu belirtmiştir. (s. 128) (Ayrıca bkz. s. 65, 79, 135, 169, 226.)

c) Hadisin «Mürsel» Olması :

Mürsel hadis Hanefilere göre hüccettir. Fakat Şafii, prensip olarak hüccet saymadığı halde, mürsel hadisi gerekçe göstermişse, Sıbt İbni'l-Cevzî, mürsel hadisin onlar için gerekçe olamayacağına işaret etmiştir. (Bkz. s. 114, 118, 293).

d) Hadisi Hiç Bir Sünen Sahibinin Rivayet Etmemiş Olması :

Bir kimse hırsızlık yaparsa, sağ eli, ikinci defa yaparsa sol ayağı kesilir. Üçüncü veya dördüncü defada artık kesme yoktur. Ancak, tövbe edinceye kadar hapsedilir. Şafii'ye göre ise üçüncü defa hırsızlık yaparsa sol eli, dördüncü defa hırsızlık yaparsa sağ ayağı kesilir (26).

Şafii'nin bu konudaki gerekçesi, «Bir kimse hırsızlık yaparsa, kesin; tekrar yaparsa, yine kesin; tekrar yaparsa yine kesin, tekrar yaparsa yine kesin; (beşinci olarak) bir daha yaparsa öldürün» (27) şeklindeki hadistir.

Sıbt İbni'l-Cevzî, sünen sahiplerinin bu hadisi rivayet etmediklerini belirttikten sonra, Tahavi'den şu sözleri nakleder: «Hadisleri ezberledik, lafızlarını araştırdık, böyle bir hadise rastlamadık» (s. 223, Ayrıca bkz. s. 225).

Sıbt İbni'l-Cevzî, diğer yerlerde olduğu gibi, burada da, hadisin sahih kabul edilmesi halinde nasıl cevap verileceğine de işaret etmiş ve bu hadisi iki şekilde tevîl etmiştir:

1) Hadis, haber-i vâhiddir. Haber-i vahid ile hudûd (ceza) isbatı caiz değildir.

2) Bu hadis, öldürmenin meşru olduğu, İslamın başlangıç yılları için geçerlidir.

3) Bu hadis, «ma'mulun bih» değildir. Yani sahabe bununla amel etmemiştir. Nitekim, Hz. Ali, bu konuda sahabe'den hüccet istemiştir. Eğer bu hadisle amel ediliyor olsaydı, doğrudan bu hadisle ihticac ederlerdi (s. 224).

e) Hadisin Senedin Bulunan Raviler Hakkında Yapılan Cerhi Belirtmesi (Bkz. s. 79, 106, 107, 113, 118).

2. Metin ve Muhteva Yönünden

a) Hadisin Neshedilmiş Olması :

Bekar erkek ve kadının zina etmesi durumunda, Hanefilere göre yalnızca celde cezası verilir, ayrıca sürgün cezası verilmez. Şafii, Ahmed b. Hanbel ve Davud'a göre her iki ceza aynı zamanda birlikte verilebilir.

Şafii, Ahmed ve Davud'un gerekçesi; Asif kıssasında, Hz. Peygamber'in «...bunun cezası yüz celde ve bir yıl sürgündür» (28) sözü ile «Benden alınız... bekar bekar ile zina ederse, yüz celde ve bir yıl sürgün» hadisidir.

Sıbt İbni'l-Cevzi, asif hadisi'nin (ve diğer hadisin), «zina eden kadın ve erkekten her birine yüzer celde vurun» (24. Nûr, 2) ayetiyle mensuh olduğunu (29) söyler (s. 208, 216, 369).

b) Hadisin Tahsis Edilmiş Olması :

Ebü Hanîfe ve Ebu Yusuf'a göre, etin, canlı hayvan mukabiliinde satımı caizdir. Malik, Ahmed ve Şafii'ye göre ise asla caiz değildir.

Hanefilerin gerekçesi, alım-satımın cevazına delalet eden nasslardır.

Diğerlerinin gerekçesi ise şu iki hadistir :

1) «Hz. Peygamber, etin, canlı hayvan mukabiliinde satımını yasakladı» (30).

2) «Hz. Peygamber, koyun etinin, canlı koyun karşılığında satılmasını yasakladı» (31).

Sıbt İbni'l-Cevzi bu gerekçelere şöyle cevap verir.

Birinci hadisle Yezid b. Mervan teferrüd etmiştir ve bu hadisin mütâbii yoktur. Doğrusu, bu hadisin mürsel olmasıdır ki, mürsel onlara göre zaten hüccet değildir. İkinci rivayet ise ken-

di elleriyle yaptıklarından (mimmâ amilet eydihim)» dir. (Hadisin mevzu olduğunu anlatmak istiyor).

Eğer bu hadisler sâlim olsalar bile;

1) Kitab'a, meşhur haberlere ve yerleşmiş usûle aykırı haberlerden olur ve amelden düşer.

2) Birinci haberi, hayvanın vadeli, etin peşin olarak satılması durumuna hamlederiz. Nitekim, bu konuda «Hz. Peygamber etin, hayvan mukabilin de nesie (vadeli) olarak satımını yasakladı» (32) şeklinde bir rivayet vardır ve bu rivayet onu takyid eder. Onların zikrettikleri hadis mutlakdır. Mutlak mukayyede hamledilir. Etin, hayvan mukabilinde, i'tibar yoluyla satımının caiz olduğu ahabımız (Hanefiler) arasında icma ile sabit olduğuna göre, hadis sabit olsa bile tahsis edilmiştir (mahsûs). (s. 292-293).

c) Hadisin Zahirinin Terkedilmiş Olması (metruku'z-zâhir)

Ebû Hanife'ye göre livata (eş cinsellik), hadd cezasını gerektirmez. Ancak tazir cezasını ve tövbe edinceye veya ölünceye kadar hapsedilmeyi gerektirir.

Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre ise, livata hadd cezasını gerektirir. Yani bunlara zina edenlere uygulanan ceza uygulanır. Şöyleki; eğer bu kişiler muhsan iseler «recm», değilsele «celde» cezası uygulanır. Ahmed b. Hanbel ve bir kavlinde Şafii bu görüştedir. Şafii diğer kavlinde ise, bunların -muhsan olsunlar veya olmasınlar- her halukarda öldürüleceklerini söylemiştir.

Ebû Hanife'nin gerekçesi «zina eden kadın ve erkeğe yüzer celde vurun» ayetidir. Ayette, zinanın cezası belirtiliyor, livata ise, zina değildir.

Diğerlerinin gerekçesi, «Livata yapanı da yapılanı da öldürün» (33) hadisi ile sahabe'nin icma'dır. Sahabe livata yapanların öldürüleceğinde icma etmiştir. Fakat hangi yolla öldürüleceğinde ihtilaf etmişlerdir; kimi, sabren (müebbed hapis), kimi, zina haddiyle, kimi yakılarak, kimisi de dağın tepesinden atılıp arkasından taş yuvarlanarak öldürüleceğini söylemiştir. Sahabe, livata yapanın öldürüleceğinde icma ettiğine göre, lûtî öldürülmez diyenler icmaa muhalefet etmiş olurlar.

Sibt İbni'l-Cevzî buna şöyle cevap verir.

1) Sem'ânî, bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Zaten,

bu husus hadisin metninden de anlaşılıyor. Şöyle ki, hadiste livata yapılan kişinin öldürülmesi isteniyor. Bu kişinin teklife muhatap olmaması mümkün olduğuna göre, nasıl öldürülecek!

2) Bu hadis, Kitab'a aykırı olarak varid olmuş haber-i vahiddir. Bu haberle hadd cezası sabit olmaz. Hz. Peygamber, «Müslümanın kanı, ancak üç sebepten biriyle helal olur; imandan sonra küfr (dinden dönme), muhsanlıktan sonra zina (seyyibin zina etmesi), ve haksız yere cana kıyma (kısas)» (34) buyurmuştur.

3) Bu hadis, «siyaseten katl»e hamledilir.

4) Bu hadisin zâhiri metruktur. Yani zahirine göre amel edilmez, s. 209, 210; Ayrıca bkz. s. 41, 44, 71, 218, 226, 349).

d) Hadisin Müstehaplığa Hamledilmesi

Hanefilere göre abdest ve gusulde «niyet» şart değildir. Malik, Şafii ve Ahmed'e göre ise şarttır. İbn Ömer ile Mes'ud da bu görüştedir (s. 42-44).

Hanefilerin bu konudaki gerekçeleri Ummü Seleme'nin rivayet ettiği şu hadistir; Ümmü Seleme, saçlarını arkadan topladığını zikrederek, Hz. Peygamber'e, cenâbet durumunda bunu çözmesi gerekip gerekmediğini sormuş, Hz. Peygamber de «hayır, gerekmez, başına üç avuç su dökmen yeterlidir» (35) diye cevap vermiş ve niyeti zikretmemiştir. Eğer niyet vacip olsaydı, onu zikrederdi.

Aynı şekilde Hz. Peygamber bir bedeviye abdest almayı öğretmiş, bedevi ahkamı bilmeyen biri olmasına rağmen, niyeti zikretmemiştir (36).

Diğer görüşün gerekçesi ise şu hadislerdir.

1) «Ameller niyetlere göredir» (37).

Başka bir rivayette, «mümin yaptığı işten kendine ait olan (kendi lehine olan) sadece niyet ettikleridir» denilmektedir.

2) «Temizlik imanın yarısıdır. «Elhamdüllillah sözü, teraziyi doldurur» (38).

3) «Abdesti olmayanın namazı, niyet etmeyenin de abdesti olmaz» (39).

Sibt İbni'l-Cevzî, karşı görüş sahiblerinin gerekçelerini şöyle cevaplandırır :

1) Birinci hadisin zahiri yani lafzi anlamı terkedilmiştir. Çünkü, niyet olmaksızın yapılan ameller de vardır. Ayrıca bu hadis bir sebep üzerine varid olmuştur. Bu itibarla, hadis, bu sebep için hicret eden adama hitap etmektedir.

2) İkinci hadis de böyledir. Çünkü iman, tasdikten ibarettir. Abdestin ise tasdikle hiç bir ilişkisi yoktur.

3) Üçüncü hadis, birbirleriyle çelişkili gibi görünen delillerin arasını uzlaştırmak için müstehaplığa (istihbab) hamledilir. (s. 42, Ayrıca, s. 114, 144, 148, 340).

e) Farz Oluşunu İnkâr Etmeye ve Konuyu Hafife Almaya Hamledilmesi

Hanefilere göre, namazı terkedenin öldürülmesi gerekmez. Ancak, hapsedilir ve tövbeye davet edilir; Şâfiî'ye göre ise tövbe ederse bir şey yapmak gerekmez, aksi takdirde öldürülür. (s. 50-52) (40).

Hanefilerin gerekçeleri :

1) «Müslümanın kanı, ancak üç sebepten biriyle helal olur; imandan sonra küfür, muhsanlıktan sonra zina ve haksız yere cana kıyma» (41). Namazı terkeden bu üç şeyden hiçbirini yapmamıştır. Dolayısıyla öldürülmesi mübah değildir.

2) «La ilahe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söyledikleri zaman canlarını ve mallarını korumuş olurlar» (42). Umumu ile amel edilince hadis, namaz kılmayan müslümanın malı ve canının dokunulmaz olmasını gerektirir.

Diğer görüşün gerekçesi, «Kişi ile küfür arasındaki sınır namazın terkedilmesidir» (43) şeklindeki hadistir. Bu hadise göre kişi namazı terkedince kafir olur. Kafirin hükmü de öldürülmektir (44).

Sıbt İbni'l-Cevzî, bu hadisi şöyle yorumlar: Hadis, namazı, inanç olarak terketmesi ve onu farz görmemesi durumuna veya namazı hafife alması durumuna hamledilir (s. 52, Ayrıca, s. 212). Yani Hz. Peygamber bunu, namazı terke mani olma (zacr) için mübalagalı olarak söylemiştir. Nitekim, bir hadiste de «şarap için, puta tapmış olur» (45) demiştir.

f) Siyaset Olarak Hüküm Vermeye Hamledilmesi :

Ebû Hanife ve Züfer'e göre, müsakkal (ağır taş, büyük sopa

gibi âdeten öldürücü alet sayılmayan bir şey) ile öldürmek, kısası gerektirmez, diğerlerine göre gerektirir (46).

Meselenin tasviri: Birini, büyük bir taş veya odun ile, yaralamaksızın öldürme durumudur. Eğer bu şeylerle yaralarsa, bu konuda kısasın gerekip gerekmeyeceği hususunda iki rivayet vardır. Sahih olan rivayete göre kısas gerekmez. Demir ile yararak öldürme durumunda, yine sahih olan rivayete nazaran Ebû Hanîfe'ye göre kısas gerekmez. Yakarak veya suda boğarak öldürme durumu da bu hilafa göredir (s. 392-394). Küçük kırbaçla öldürme durumunda kısas gerekmeyeceğinde ittifak etmişlerdir.

Ebû Hanîfe ve Züfer'in gerekçesi :

1) «Can (ve diğer uzuvlar) hakkında, kısas ancak; işin demir ile yapılması durumundadır» (47).

2) «Dikkat edin! hataen öldüren, şibhi amd gibidir, kırbaç veya sopa ile öldürülen için kırkı hamile olmak üzere yüz deve verilir» (48).

3) Kısas, ancak kılıç ile öldürme durumundadır. (49).

Diğerlerinin gerekçeleri :

1) Hz. Peygamber, bir kadının başını iki taş arasında ezen bir yahudinin de aynı şekilde başının ezilmesini emretti» (50).

2) «Bizi yakarı yakarız, suda boğarı suda boğarız» (51).

Sibt İbni'l-Cevzî, bu gerekçeleri şöyle cevaplandırır :

a) Birinci hadis, siyaset gereği olarak öldürmeye hamledilir. Çünkü bu yahudi, yeryüzünde fesad çıkarmaya çalışıyordu. Yahutta, yaralayarak öldürmeye hamledilir ki, biz de zaten bu durumda öldürülmesi gerektiğini söylüyoruz.

b) İkinci hadis ise, Ziyad b. Ebîhi'nin, Basra'da betrâ hutbesinde söylediği sözdür.

Bu hadisler kabul edilse bile «siyaset»e hamledilir (s. 205, 208, 210, 212, 224, 226, 290). Yahutta deriz ki, bunlar mümâseleti gerektiren nasslara muhalif olarak varid olmuş âhâd haberdir. Dolayısıyla reddedilir.

g) Faziletin Olmayışına Hamledilmesi :

Hanefilere göre, Ramazanda gündüzün yarılanmasından önce yapılan niyetle oruç tutmak caizdir. Şafii ve Ahmed'e göre caiz değildir (s. 76-80).

Nafile orucun, zevâl vaktinden önce yapılan niyetle tutulabileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Malik ise, nafile orucun da ancak geceden yapılan niyetle sahih olacağını ileri sürmüştür.

Hanefîlerin gerekçeleri şudur: Hz. Peygamber, Eslem'den birisine «İlan et ki, eğer şu ana kadar bir şey yeyip içen varsa, günün geri kalanında oruç tutsun, hiç bir şey yemiyenlerde oruç tutsun. Bu gün aşura günüdür» (52) Diğerlerinin gerekçesi, Hz. Aişe'nin rivayet ettiği «fecrin doğmasından önce oruca niyet etmiyenin orucu yoktur» (53) hadisidir.

Sıbt İbni'l-Cevzi'nin bu hadise cevabı şöyledir: Bu hadis, faziletin olmayışına (nefy-i kemal) (yani bu şekilde niyet edilme-yen orucun fazilet yönünden düşük olacağı hususuna) hamledilir (s. 79; Ayrıca, s. 340).

h) İslamın İlk Zamanlarına Hamledilmesi :

Kendisine emanet bırakılan kişi (mûda'), emanet bırakılan mal ile emniyetli yolda yolculuğa çıksa ve mal helak olsa. Hanefîlere göre, tazmin etmesi gerekmez. Ahmed de bu görüştedir. Malik ve Şafi'ye göre ise tazmin eder. Ancak. Ancak eğer yol tehlikeli ise veya deniz yolculuğuna çıkılmışsa, bu durumda tazmin gerekeceği konusunda aralarında ittifak vardır (s. 263-264).

Hanefîlerin gerekçesi;

1) «İyilik yapan (muhsin) aleyhine bir yol yoktur» (8. Enfal, 91) ayeti ile

2) «Hiyanet düşünmeyen müsteir (ödünç alan) ve müstevda (emanet bırakılan) üzerine tazmin borcu yoktur» (54) hadisidir.

Sıbt İbnu'l-Cevzi, bu hadisi zikretmekle beraber, senesinde Amr b. Abdilcebbar ile Ubeyde b. Hassân'ın bulunduğunu ve bu ikisinin de zayıf olduğunu belirtir.

1) «El, ödeyinceye (iade edinceye) kadar, aldığından sorumludur» (55).

2) «Yolcu ve malı, Allah'ın koruması müstesnâ, helak üzere-dir» (56). Bu kişi, mal ile yola çıkması sebebiyle, onu tehlikeye atmıştır.

Sıbt İbni'l-Cevzi'nin cevabı: Bu hadis, üstünlüğün (galebe), kâfirlere ait olduğu ve yolların tehlikeli olduğu, İslamın başlan-

gıç dönemine hamledilir. Hadis o dönemden bahsediyor (s. 265, Ayrıca, 224).

i) Vasıta Olmaya Hamledilmesi :

Hanefilere göre, suçtu ister beyyine ile isterse ikrar ile ortaya çıksın, efendi, kölesine hadd cezası uygulayamaz. Şafii ve Ahmed'e göre uygulayabilir (57) (s. 216-218).

Hanefilerin gerekçesi. İbn Abbas, İbn Mes'ud ve İbnü'z-Zübeyr gibi sahabilerin kendilerine mevkuf ve merfu olarak «dört şeyin (fey, cum'a haddler ve zekatlar), devlet başkanına ait olduğu» (58) hususunda icma etmeleridir.

Diğerlerinin gerekçeleri :

1) «Kölelerinize had uygulayınız» (59).

2) «Birinizin cariyesi zina ederse, ona had uygulasin, tekrar yaparsa yine had uglasın...» (60).

Sıbt İbni'l-Cevzi'nin cevabı :

a) Birinci hadis, efendinin, kölesine had uygulamasını emrediyor. Emrin muktezası vücut'dur. Ancak, bunun efendiye vacib olmadığı ittifakla sabittir. Hatta, efendi, devlet başkanına itimaden hadd uygulamayı terketse, bundan dolayı kınanmaz. Öyleyse hadisin zahiri terkedilmiştir. Yahutta hadis, meseleyi devlet başkanına aksettirmek suretiyle hadd uygulamasını sağlama-ya (tesbîb) hamledilir. İşin, tesbîb suretiyle birisine izafe edilmesi caizdir Mesela, vali, bir saray yaptı denildiğinde bu sözden, valinin işi bizzat yaptığı değil, başkasına yaptırdığı anlaşılır.

b) İkinci hadis de tesbîb'e hamledilir. (s. 218).

j) Teşvik ve Terğib'e Hamledilmesi :

Hanefilere göre kazf haddi, tevarüs edilmez ve af ile düşmez. Ayrıca bunda tedahül caridir. Şafii ise aksi kanaattedir.

Bu konudaki ihtilaf, kazf'te Allah hakkının mı kul hakkının mı ağır bastığı noktasından kaynaklanır. Hanefilere göre bunda Allah hakkı ağır basar. Şafii'ye göre ise kul hakkı ağır basar (s. 218-219).

Hanefilerin gerekçesi :

1) «İffetli kadınlara zina isnad edip de dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun...» (24. Nur, 4) ayetidir.

Ayet, iftira edilen kişinin affedip affetmemesine bakmaksızın iftira edene kazf haddi uygulanmasını gerektirmektedir.

2) «Haddin gerekli olduğu hususlar hariç, ufak tefek kabahatleri olanların bu kabahatlerini örtün» (61).

3) «Kazf edilen ölürse, onun kazf haddi tevarüs edilmez» (Hz. Ali'nin sözü.)

Diğerlerinin gerekçeleri :

1) «Allah bir zulmü affedenin şeref ve izzetini artırır» (62). İftira edilen için bir zulüm söz konusudur. O da affettiği takdirde hadisin şumulüne girer.

2) «Siz, Ebu Damdam'ın yaptığını yapmaktan aciz misiniz. O evinden çıkıyor ve «Allahım, şahsıma karşı yapılan hak-sızlıkları senin salih kullarına tasadduk ettim» diyordu (63).

Hz. Peygamber Ebu Damdam'ı kendine karşı işlenen suçları affetmesi sebebiyle övmüştür. Şayet hadd, af ile düşmeyecek olsaydı, Hz. Peygamber Ebu Damdam'ı övmezdi.

Sıbt İbni'l-Cevzi'nin cevabı: Her iki tarafın gerekçe gösterdiği haberler de gariptir. Ebu Damdam hadisi ise hükme değil, af konusunda terğib'e hamledilir (s. 219).

k) Hadiste Mecazın Olması: (s. 259-260).

Sıbt İbni'l-Cevzi'nin bu eserinde, gerekçelendirme ve cevaplandırma açısından hadis daha ağırlıklı olmakla beraber, yer yer bazı usûlî kurallara da dayanılmaktadır. Eserin bütün olarak metodu hakkında fikir vermek için bu usûlî kurallardan birkaçına işaret etmek istiyoruz. Haber-i vâhid ile hudud isbat olunamaz (s. 224), Kitâb aykırı olarak varid olan haber-i vâhid makbul değildir (s. 83, 107, 120, 135, 148, 352...), Güvenilir kişi (sika)nin «ziyade»si makbuldur (s. 115), Mefhûmu'l-Hitâb hüccet değildir s. 349), Umûmî nass bir kere tahsis edilmişse, artık geri kalan kısmı kıyas ile tahsis edilebilir (s. 242) vb.

DEĞERLENDİRME

Sıbt İbni'l-Cevzi'nin İsar adlı eseri, İslam hukukçularının, görüşlerine gerekçe gösterdikleri hadisleri, büyük ölçüde değerlendirmeye ve tartışmaya tabi tutması ve bu hadislerin hadis ilmi açısından gerek sened, gerekse metin yönünden kıymetini belirtmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Görebildiğimiz

kadarıyla İsar, bu tarzda yazılan ilk hılafiyat kitabıdır ve bu husus onun orijinal yönlerinden birini teşkil eder.

Her ne kadar müctehid imamların görüşlerine gerekçe gösterilen ve karşı görüşte olanların gerekçelerine verilen cevaplar bizzat bu imamlar tarafından söz konusu edilmiş olmayıp aksine sonraki hukukçular tarafından kullanılmış ise de, bir bütün olarak İslam hukukçuların hadisler karşısındaki tavırlarına ışık tutmaktadır. Eserin bu özelliği, sonraki İslam hukukçularına, hadisleri anlama ve yorumlama hususunda bir metod ve bakış açısı sergilemek bakımından önemlidir. Nitekim, İslam hukukçularının hadisler karşısında ortaya koydukları tavır, zorunlu olarak «Hadisin sahih olması mutlaka onunla amel etmeyi gerektirmez» şeklinde bir sonuca götürmektedir. Bu ise, özellikle, dinî yönü ağır basan tasarruflarla ilgili olmayan hadislerin bizzat ve mutlak teşriî bir fonksiyon yüklenememeleri anlamına gelir. İlginç olan şudur; her ne kadar hadisler karşısında takındıkları tavır, belirttiğimiz sonuçlamaya götürüyorsa da, bilebildiğimiz kadarıyla hiç bir İslam hukukçusu yazılı veya sözlü olarak bu sonuçlamaya işaret etmemiştir. Bu bakış açısından hareketle, gerek hadislerin gerekse bu hadislerle dayanılarak ileri sürülen hukukî görüşlerin «sosyal çevre - hukuk ilişkisi» açısından değerlendirilmesi, mevcut etkileşimin tahli edilmesi, kanaatimizce, İslam hukukunun karakterinin daha iyi ve doğru anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

D İ P N O T L A R

- (1) İbn Abdilberr, Ebû Ö. Yusuf b. Abdilberr el-Kurtubî (ö. 463/1071), Câmîu Beyânî'l-İlm ve Fadîh, Kahire, 1982, s. 392-393; el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed (ö. 1162/1748), Keşfu'l-Hafâ, Beyrut, 1351-1352, II, 374.
- (2) el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), el-Câmîu's-Sahîh, İst. 1315, 96.i'tisâm, 13, 21, 20; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), el-Câmîu's-Sahîh, İst. 1981, 30. Akdiye, 15 (II, 1342, r. 1716); Ebû Dâvud, Süleyman, b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), es-Sunen, İst. 1981, 18. Akdiye, 2 (IV, 4, r. 3571).
- (3) Bu eser Nasır A. Nâsır el-Huleyfi tahkiki ile (Kahire 1982) de nşeredilmiştir. Biz bu çalışmamızda bu neşri kullandık.
- (4) Bkz. İbn Kayyimi'l-Cevziyye, Şemsuddîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751/1350), İ'lâmü'l-Muvakki'in, Kahire, tsz.- I, 44-45.
- (5) Bkz. İbnu'l-Kayyim, İ'lâm, II, 200-201; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), el-Kavlü'l-Müfid fî Edilleti'l-İctihâd ve't-Taklîd, Kahire tsz., s. 17.
- (6) İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ebu Muhammed Abdurrahman (ö. 327/939), Adâbu's-Şâfiî ve Menâkıbuhu, Kahire, 1953, s. 325-326 (İbn Hibbân'ın Sahîh"inden alınıp buraya dercedilmiş); er-Râzî, Fahrüddîn Ömer b.

- el-Hüseyn (ö. 606/1209), Menâkıbu's-Şâfiî, tah. A. H. es-Kâhire 1986, s. 359-360; es-Subkî, Takiyyuddin Ali b. Abdi'l-Kâfi (ö. 756/1355), Ma'na Kavli'l-Muttalibî «İzâ Sahîha'l-Hadîsu fe Hüve Mezhebi» (Mecmuatu'r-Resâli'l-Münriyye içerisinde), Kahire, 1346, III, 98-114.
- (7) Tanrıverdi, Cemaluddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Tanrıverdi el-Atabekî (ö. 974/1469), en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire, Mısır tsz., VII, 39.
- (8) İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh, Abdulhayy b. el-İmâd el-Hanbelî (ö. 1089/1678), Şezerâtu'z-Zehab Beyrut tsz., V, 266.
- (9) Ziriklî, el-A'lâm, IX, 324 (dipnot 2).
- (10) Bu çalışma, daha ziyade, Sıbt İbni'l-Cevzi'nin eserinde zikrettiği meseleler nakledilerek yapıldığı için, bu alıntılar için ayrıca dipnot düşülmeyip, alıntının yapıldığı sayfa metin içerisinde gösterildi. Ayrıca, eserden nakledilen örnekler seçilirken, örneğin muhtevası ya da önemi değil, Sıbt İbni'l-Cevzi'nin o konuyla ilgili değerlendirmeleri dikate alındı.
- (11) Bu konuda bkz. es-Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 490/1097), el-Mebcut, Mısır 1331, IX, 39; İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed (ö. 595/1199), Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid, Beyrut 1983, II, 435-436.
- (12) Seyyib, hem cinsel ilişkide bulunmuş -er görmüş- kadın, hem de gerek ölüm gerekse boşama sebebiyle kocasından ayrılmış kadın (dul), anlamındadır. İbnu'l-Esir hadiste geçen seyyib kelimesini «bâkire olmayan» kadın olarak açıklamış ve hem kadın hem de erkek için kullanıldığını belirtmiştir. Bkz. İbnu'l-Esir, Mecduddîn Ebu's-Sâadât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), en-Nihâye fî Ğârîbi'l-Hadîs ve'l-Eser, tah. T.A. Zâvî ve Mahmud M. Tenâhî, I, 231; Şâfiî, duhul dışında bekaretini kaybedenleri de seyyib olarak adlandırır. Fakat çoğunlukla kabul edilen görüşe göre seyyib, meşru sebebe dayalı olsun olmasın- başından cinsel ilişki geçen kadınlara verilen addır. Bkz. Serahsî, Mebcut, V, 7-8; Türkçemizde seyyib'i tam olarak karşılayan bir kelime bulamadığımız için orijinal şeklini korumak durumunda kaldık.
- (13) Zencânî, bu ihtilafı «Kâfirlerin umumî hitâbın şumulüne girip girmedikleri» usûlî tartışmasına dayandırır. Şâfiî'ye göre, kâfirlerin İslamın furuûu ile muhatap oldukları; Ebu Hanife'ye göre ise muhatap olmadıklarını ifade ettikten sonra, «es-Seyyibu bi's-seyyibi recmen bi'l-hicâre» hadîsinin umumundan hareketle, Şâfiilere göre, zina eden dul zimmînin recmedileceğini belirtir. Bkz. ez-Zencânî, Şihâbuddin Muhammed b. Ahmed (ö. 656/1258), Tahricu'l-Furtî al'l-Usûl, tah. M.E. Sâlih, Beyrut 1982, s. 339-339; Şîrâzî de, recm muhsanlığ için müslîman olmanın gerekmediği hususuna, Hz. Peygamber'in zina eden iki yahudiyi recmettirmesini gerekçe gösterir. Bkz. eş-Şîrazi, Ebu İshâk İbrahim b. Ali (ö. 476/1083), el-Mühezzeb fî Fikhi'l-İmâmî's-Şâfiî, Mısır, 1976, II, 342.
- (14) İslam hukukçuları, zina konusundaki muhsan ile kazf konusundaki muhsanın farklı olduğunu belirtmişlerdir. Msl. bkz. el-Ba'li, Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Feth (ö. 709/1309), el-Mutli' alâ Ebvâbi'l-Mukni; Beyrut 1965, s. 371.

- (15) Buhari, 86. Hudud, 38 (VII, 30); Müslim 29. Hudud, 26-28 (II, 1326-1328, r. 1699-1701); Ebu Davud, 32. Hudud, 32. Hudud 26 (IV, 593-597, r. 4446-4448); Ayrıca bkz. eş-Şâfiî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris (ö. 204/819), er-Risâle, tah. Ahmed M. Şakir, Kahire, 1979, s. 250; Ayrıca bkz. Serahsî, Mabsut, IX, 39; İbn Dakikî'l-İd, Takiyyuddin Ebu'l-Feth (ö.702/1302), İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm, Kahire, 1344, IV, 120-121; Şevkânî, Neylu'l-Evtâr, Kahire 1297, VII, 92-94.
- (16) Müslim, 29. Hudud, 12, 13 (II, 1316, r. 1690); Ebû Davud, 32. Hudud, 23 (IV, 570-571); Tirmizi, 15. Hudud, 8 (IV, 41, r. 1434); Ayrıca bkz. Şâfiî, Risale, s. 247; Cüveynî, Şâfiî'ye göre, bu hadisin Mâiz hadisiyle mensuh olduğunu söyler. Bkz. el-Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Abdulmelik b. Abdillâh (ö. 478/1085), el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh, tah. Abdulazîm ed-Dîb, Kahire 1980, I, 660-662; İbnu'l-Esir de, celd ve recm cezasının birlikte uygulanmasının mensuh olduğunu söyler. Bkz. Nihâye, I, 231; Serahsî de, bu hükmün Nûr, 2 ayetiyle neshedildiğini söyler. Bkz. Mabsut, IX, 36; krş. İbn Hazm, Muhallâ, XI, 187.
- (17) Hadisi, bu ifade ve muhteva ile meşhur hadis kitaplarında bulamadım. Bununla birlikte bazı fıkıh kitaplarında mevcuttur. Msl. bkz. el-Kâsânî, Alâuddîn Ebu Bekr b. Mahmud (ö. 587/1191), Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi; Mısır 1328, VII, 100, 111; el-Mavsîfî, Abdullâh b. Mahmud (ö. 683/1284), el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr, İst. 190, V, 36; Diğer taraftan Buhârîde «Lâ ilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum...» ifadesiyle başlayan hadisin sonunda «...artık, müslümanların lehine olan onların da lehine, aleyhine olan onların da aleyhinedir» şeklindeki ifadenin yukardaki hadisin muhtevasıyla alakası yoktur, bkz. Buhârî, 8. Salât, 38 (I, 102-103).
- (18) Ebu Dâvûd, 32. Hudûd, 23 (IV, 572-573); Muvatta, 41. Hudûd, 10 (II, 824); Benzer ifade için bkz. Buhârî, 86. Hudud, 30 (VIII, 25); Müslim, 29. Hudud, 15 (II, 1317, r. 1691); Tirmizî 15. Hudud, 7 (IV. 38-39, r. 1431-1432); Ayrıca bkz. Şevkânî, Neylu'l-Evtâr, VII- 105-106; Bu sözün sened ve muhteva yönünden değerlendirmesi için bkz. et-Taberî, Muhammed b. Cerir (ö. 310/922), Tehzîbu'l-Asâr, tah. Nâsır, b. Sa'd er-Reşid ve Abdulkayyum, Abdu Rabbi'n-Nebî, Mekke 1402, IV, 164-172.
- (19) Cassâs, bu iki yahudinin recmedilmesi durumunu Hz. Peygamber'in, Tevrat'ın hükmünü devam ettirme olarak değil, «şeriat-i mübtede»e olarak yaptığını belirtir. Bu uygulamaya rağmen niçin, kendilerinin zimmilere recm değil de celde uygulanacağı kanaatinde oldukları sorusuna da, «O sırada muhsanlık recmin şartlarından değildi. Ne zaman ki, muhsanlık recm için şart kılındı ve Hz. Peygamber, «Allaha şirk koşan, muhsan değildir» buyurdu, işte o zaman iki zimmiye uygulanacak hadd celde oldu. el-Cassas, Ebu Bekr b: Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/980), Ahkâmü'l-Kur'an, tah. M.S. Kamhâvî, Beyrut 1985, V, 98, 99; Ayrıca bkz. Serahsî, Mabsût, IX, 40-41, 118.
- (20) Serahsî, «o iki yahudu muhsan idi» şeklindeki ziyadenin «şazz» olduğunu, eğer sâbit olsa bile, bununla «...ve'l-muhsanatu minellezine ütu'l-Kitâb...» (5. Mâide, 5) ayetinde olduğu gibi hürriyet bakımından muhsanlık'ın kastedilmiş olabileceğini söyler. Serahsî, Mabsut, IX, 41.
- (21) el-Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn (ö. 458/1060), es-Sunenu'l-Kubrâ. Havderabad 1354, VIII, 216; İbn Hacer, bu hadisin isnadının zayıf olduğunu belirtiyor. bkz. İbn Hacer, Şihabuddin Ahmed b. Ali

- (ö. 852/1448), ed-Dirâye fi Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye, tah. A.H. el-Yemânî Beyrut tsz., II, 99; Serahsî, Mabsut, IX, 41; Ebu Hanife ve Muhammed'e göre, kitâbî kadınla zifafa giren müslüman erkeğin muhsan olmayacağını, Ebu Yusuf'a göre ise muhsan olacağını belirtir. Bkz. Serahsî, Mabsut, IX, 41; Ayrıca bkz. V, 146-147.
- (22) Dârekutnî, Ali b. Ömer (ö. 385/995), es-Sunen, Kahire, 1966, III, 147; Beyhakî, VII, 216; Mabsut, IX, 40, 118; Ayrıca bkz. İbn Hacer, Dirâye, II, 99.
- (23) Abdurrezzak, Ebu Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826), el-Musannef, tah. Habibirrahman el-A'zamî, Beyrut 1982, VII, 265-268.
- (24) Abdurrezzak, Musannef, VII, 266, 268; Darekutnî, IV, 39; Serahsî, Mabsut, IV, 197.
- (25) Zencanî, bu konudaki görüş ayrılığını mefhûmu'l-mühâlefet ile amel edilip edilemeyeceği-usuli ihtilafına dayandırır. bkz. Tahrîc, s. 162-165.
- (26) Bkz. ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer (ö. 538/1148), Ruûsu'l-Mesâil, tah. Abdullâh N. Hammâd, Beyrut 1987, s. 496-497.
- (27) Benzer bir rivayet için bkz. Ebu Davud, 32. Hudud, 20 (IV, 565-566, r. 4410), Bkz. Serahsî, Mabsut, IX, 167; İbn Hacer, Dirâye, II, 111-112.
- (28) Buhârî, 93. Ahkâm, 39 (VIII, 120); Ebu Davud, 32. Hudud, 25 (IV, 591-592, r. 4445); Şâfiî, Risâle, s. 249-250; Şevkânî, Neylu'l-Evtâr, VII, 86-89.
- (29) İbn Dakîkî'l-îd, Hanefîlerin bu konudaki «nesh» iddialarının, tarihin tahkik edilmesini gerektireceğini söyler. bkz. İbn Dakîkî'l-îd, İhkâmü'l-Ahkâm, IV, IV, 121; Aynı şekilde İbn Hacer de, bu hadisin mensuh olduğu şeklindeki iddiayı tenkit eder. bkz. İbn Hacer, Dirâye, II, 100.
- (30) Mâlik, Muvatta, 31. Buyû, 64, 65, 66 (II, 655, bab 27); Beyhakî, Sunen, V, 296 (başka tarihten).
- (31) Mâlik, Muvatta, 31. Buyû; 65 (II, 655); Abdurrezzak, Musannef, VIII, 27.
- (32) Ebu Davud, 17. Buyû, 15 (III, 652, r. 3356).
- (33) Tirmizî, 15. Hudud, 24 (IV, 57, r. 1456); Şevkânî Neylu'l-Evtâr, VII, 115-118;
- (34) Buhârî, 87. Diyât, 6 (VII, 38); Müslim, 28. Kasâme, 25 (II, 1302-1303, r. 1676); Şevkânî, Neylu'l-Evtâr, VII, 5-6; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II, 367.
- (35) Müslim, 3. Hayz, 58 (I, 259-260, r. 330); Ebû Dâvûd, 1. Tahâre, 100 (I, 173-174, r. 251); Tirmizî, 1. Tahâre, 77 (I, 175-176, r. 105).
- (36) Buhârî, 83. Eymân ve Nuzûr, 15 (VII, 226), 4. Salât, 45 (I, 298, r. 397).
- (37) Buhârî, 1. Bed'u'l-Vahy, 1 (1, 2).
- (38) Müslim, 2. Tahâre, 1 (I, 203, r. 223).
- (39) Ebû Dâvûd, 1. Tahâre, 48 (I, 75, r. 101); Ancak, burada «... Allahın adını anmayanın abdesti yoktur» ifadesi vardır.
- (40) Bkz. Cüveynî, Burhân, II, 1222-1223. (Şâfiî'nin bu görüşünün sırrını anlayamamış!).
- (41) Buhârî, 87. Diyât, 6 (VIII, 38); Müslim, 28. Kasâme, 25 (II, 1302-1303, r. 1676); Şevkânî, Neylu'l-Evtâr, VII, 5-6; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II, 367.
- (42) Buhârî, 2. İmân, 17, (I, 11-12); Müslim, 1. İmân, 32-36 (I, 51-53, r. 20-22); Tirmizî, 41. İmân, 1 (V, 3, r. 2606); Abdurrezzak, Musannef, X, 324; XXVI, 122.
- (43) Müslim, 1. İmân, 134 (I, 88, r. 82); Tirmizî, 41. İmân, 9 (V, 13, r. 2628).
- (44) Bkz. İbn Rüşd, Bidâye, I, 90.
- (45) Serahsî, Mabsut, XXIV, 3.

- (46) Bkz. et-Tahâvî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed (ö. 321/933), el-Muh-tasar, tah. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Kahire, 1370, s. 232; Serahsî, Mabsût, XXVI, 122; Zencânî, s. 324-325.
- (47) İbn Hacer, bu hadisi Darekutnî'nin rivayet ettiğini ve hadisin isnadın-da bulunan Muallâ b. Hilâl'in «metruk» olduğunu belirtir ve Beyha-kî'nin, bu konudaki bütün hadislerin zayıf olduğunu söylediğini ifade eder. Bkz. İbn Hacer, Dirâye, II, 265-262.
- (48) Ebu Davud, 33. Diyât, 19 (IV, 682-683, r. 454?); İbn Mâce, 21. Diyât, 5 (II, 877, r. 2627); Beyhaki, Sunen, VIII, 44; Ayrıca bkz. İbn Hacer, Dirâye, II, 261.
- (49) İbn Mâce, Diyât, II. 889 (2267); Serahsî, Mabsut, XXVI, 122; Serahsî bu hadisten hareketle, kisasın kılıç (silah) ile öldürme durumunda ge-rekeceğini ve yine kisasın kılıç ile tatbik edileceğini ileri sürer. aynı yer.
- (50) Buhârî, 87. Diyât, 7 (VIII, 38); Müslim, 28. Kasâme, 15 (II, 1299, r. 1672); Ebu Davud, 33. Diyât, 10; 14 (IV, 663-665; IV, 673, r. 4527 ve 4535).
- (51) Beyhakî, Sunen, VIII, 43; İbn Hacer, Beyhakî'nin rivayet ettiği bu ha-disin isnadında «tanınmayan» kimseler bulunduğunu söyler. Bkz. İbn Hacer, Dirâye, II, 266.
- (52) Buhari, 30. Savm, 69 (II, 251).
- (53) Ebu Davud, 8. Savm, 71 (II, 823, r. 2454); Tirmizi, 6. Savm, 33 (III, 108, r; 730); İbn Hacer, Dirâye, I, 275.
- (54) Darekutnî, III, 41; Beyhakî, Sunen, VI, 91; İbn Hacer, Dirâye, II, 181; Bkz. Serahsî, Mabsût, XI, 109, 135; Zemâhşerî, Ruûsu'l-Mesâil, s. 342.
- (55) Ebu Davud, 17. Buyû', 90 (III, 822, r. 3561); Tirmizî, 12. Buyû', 39 (III, 566, r. 1266); Ahmed, Müsned, V, 8; Beyhakî, Sunen, VIII, 276; Serah-sî, Mabsût, IV, 95; XI, 49, 134; XVII, 187; XVIII, 177; İbn Hacer, Dirâye, II, 182.
- (56) Aclûnî, bu sözün hadis olmayıp, seleften birinin sözü olduğunu belir-tir. Aclûnî, II, 204-205; Ayrıca bkz. Serahsî, Mabsût, XI, 122.
- (57) Zencânî, s. 311.
- (58) Serahsî, Mabsût, IX, 81; Serahsî, başka bir yerde bu sözün hadis değil eser olduğunu belirtir. Bkz. Mabsût, II, 25; İbn Hacer, bu hadisi bu-lamadığını söylüyor. Bkz. İbn Hacer, Dirâye II, 99.
- (59) Ebu Davud, 32. Hudud, 34 (IV, 617); Mâlik, Muvatta, 41. Hudud, II, 826 (14); Buhârî, Buyû', 66; Müslim Hudud, 6; Şevkânî, Neylu'l-Evtâr, VII, 121-124; Ayrıca bkz., Serahsî, Mabsût, IX, 81.
- (60) Buhârî, 34. Buyû; 66 (III, 26); Ebu Davud, 32. Hudûd, 33 (IV, 612-613, r. 4469).
- (60) Buhârî, 34. Buyû: 66 (III, 26); Ebu Davud, 32. Hudud, 33 (IV, 612-613,
- (62) Ahmed, Müsned, I, 193, II, 235.
- (63) İbnu'l-Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem, Usdû'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, Tahran, tsz., V, 232.